

Od egzistencijalne nedoumice do filozofije egzistencije u S. Kierkegaarda

Aleksandra Golubović*

Sažetak

Vrlo često se konkretne životne situacije (strahovi, životne poteškoće i sl.) zrcale i na filozofski opus nekog mislioca. Danski filozof Kierkegaard izvanredan je primjer takve povezanosti misli i života. On je naime vlastite egzistencijalne nedoumice uspio pretvoriti u filozofiju egzistencije, utirući tako put novom filozofskom pravcu koji se bavi problemima ljudske egzistencije (a ne više toliko esencije).

Ključne riječi: Kierkegaard, filozofija egzistencije, potpuno ostvarenje čovjeka, religiozni stadij

Uvod

Filozofija kao promišljanje o temeljnim čovjekovim pitanjima gotovo uvijek proizlazi iz života i najčešće predstavlja odraz duha vremena. To znači da su problemi i teme kojima su se filozofi bavili u prvom redu izraz povijesno–društvenih i ostalih uvjetovanosti. Danski filozof u tom smislu predstavlja osobu koja je pokušala čitati znakove vremena. Njegova su promišljanja o samom sebi u uskoj vezi s vremenom u kojem živi i koje se pokazuje problematičnim iz više razloga. Njegova je uloga tim zahtjevnija jer svijet vidi »novim očima«. Egzistencijalna pitanja koja ga muče pretvorit će u filozofiju egzistencije.¹

1. Povezanost života i misli

Namjera je ovog članka prikazati povezanost Kierkegaardova djela s njegovim osobnim životom. Tu se prvenstveno misli na činjenicu da svi ljudi razmišljaju o

* Dr. sc. Aleksandra Golubović, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.

1 Iako su Kierkegaarda njegovi nasljednici prozvali »ocem egzistencijalizma« (novoga filozofskog pravca koji se pojavio između dva svjetska rata i kojem je u središtu zanimanja ljudska egzistencija, te kao takav označava odmak od idealizma i pozitivizma), možda bi bilo bolje ostati općenito kod naziva filozofija egzistencije jer je za nju svakako Kierkegaardova filozofija poticajna, budući se u njoj istražuju različiti načini ljudskog samoozbiljenja. Filozofija egzistencije obuhvaća: 1. filozofiju egzistencije u pravom smislu te riječi (K. Jaspers, G. Marcel), 2. egzistencijalnu filozofiju (M. Heidegger) i 3. egzistencijalizam (J. P. Sartre, M. Merleau–Ponty). Precizna pojašnjenja o svakoj pojedinoj skupini vidi u *Filozofijski rječnik*, 1984, Zagreb, 109–110.

smislu života, načinima na koje će se najbolje ostvariti, postavljaju pitanja o konačnom cilju egzistiranja, tj. traže konkretna životna rješenja. Kierkegaard je za razliku od drugih te svoje misli pretvorio u filozofiju egzistencije i time ukazao na moguća rješenja. U tom smislu svoj život shvaća kao zadaću, ili kako je on naziva »misiju«, u kojoj ljudima treba izložiti različite načine ili stadije egzistiranja kako bi ih potaknuo na odabir životnog puta, kao i na djelovanje koje bi im omogućilo ostvarivanje zacrtanih ciljeva. Da bi mogao ispuniti tu zadaću, morao je prije svega pokazati na koji način se postaje čovjekom — jer postati čovjek, tj. pojedinac je uvjet samom sebi, iako ne konačan, za postizanje potpunog ostvarenja. (Naime čovjek se ne postaje automatizmom, kao što mnogi podrazumijevaju, nego je to plod mukotrpnog rada na sebi. Nakon tog postignuća, ako netko želi, može se posvetiti ostvarivanju sebe kao religioznog pojedinca). Kierkegaard smatra kako je postati religiozan krajnja svrha čovjekova života te da religiozna dimenzija predstavlja puninu čovječstva koju vjernik posjeduje u odnosu na nevjernika. Za života je pisao dnevnik u kojemu su zabilježeni bitni događaji iz njegova života, kao i njegove temeljne filozofske teze. Taj je dnevnik izdao u dvanaest svezaka (knjiga) njegov brat Petar, a nama danas pruža svjedočanstvo Dančeve brige za ljudsku egzistenciju. Dakle u članku ćemo se baviti interpretacijom egzistencijalno–religiozne antropologije (filozofije) koju je Kierkegaard pokušao ostvariti i pokazati ponajprije na osobnom primjeru.²

2. Kierkegaardov životopis

Kierkegarda je oduvijek pratio glas kontroverzne osobe. Nije bio shvaćen od svojih suvremenika, a često nije ni danas. Živio je na način koji mu nije dozvoljavao uklapanje u stereotipe. Još kao malen dječak osjećao je da razmišlja drugačije od svojih vršnjaka. Tužio se da nikada nije proživio pravo djetinjstvo jer se već sa sedam godina osjećao starcem,³ iako je bio najmlađi od sedmero braće. Majka mu je bila kućna pomoćnica, a kao dijete patio je od blažeg oblika epilepsije.⁴ Njegov je otac bio privatni poduzetnik, i to čini se prilično imućan, iako to prema nekim saznanjima iz *Dnevnika* ne proizlazi.⁵ U literaturi se mogu naći kontradiktorne informacije o tome. Sam Kierkegaard se ponekad zabrinjava za vlastitu financijsku situaciju, dok na drugim mjestima tvrdi kako nema ekonomskih poteškoća.⁶ Stvarni prikaz njegova imovnog stanja bitan je da bi se u konačnici shva-

2 Detaljno o događajima koji su obilježili Kierkegaardov život te njegovim stavovima prema Danskoj crkvi možemo čitati u *Dnevniku* (Sören Kierkegaard, 1980, *Diario I–XII*, Brescia) ili također u: Eliseo Castoro, 2001, *Esistenza in preghiera sulle orme di Kierkegaard*, Casale Monferrato (ubuduće ćemo označiti kraticom: Castoro, 2001).

3 Usp. Sören Kierkegaard, 1980, *Diario I–XII*, Brescia (svi navedeni citati iz *Dnevnika* koje nalazimo u fusnotama prijevod su autorice. *Dnevnik* ćemo ubuduće označavati kraticom: npr. D5, 194).

4 Usp. Castoro, 2001, 30.

5 Usp. D9, 113.

6 Usp. D8, 77–78.

tilo zašto je uopće postao piscem. S jedne strane tvrdi da je pisanje bilo njegov životni poziv, dok s druge govori kako je bio prisiljen pisati zbog novčanih poteškoća. Autorica smatra da se posvetio pisanju prvenstveno radi promoviranja kršćanstva (jer prema Kierkegaardu postati kršćanin označava krajnje čovjekovo postignuće).

Filozofi koji su se bavili Kierkegaardom zasigurno će se jednoglasno složiti u tome da je ponekad teško interpretirati njegove filozofske stavove, budući da je o istoj temi tvrdio različito (kao npr. o sebi kao kršćaninu). Njegovo viđenje života (ili životna filozofija) u ovisnosti je o filozofiji, teologiji, psihologiji i književnosti, a često ostaje nejasno s kojeg aspekta pristupa određenom argumentu (često naime prelazi bez upozorenja s jednog aspekta na drugi). Nerijetko je priopćavao oprečne stavove o samom sebi, koji su dolazili do izražaja u različitim okolnostima. Jedan od razloga zašto ga ljudi nisu razumjeli je i taj što se često služio ironijom. Na jednom mjestu kaže da teži za time da postane pravi kršćanin, dok na drugom govori kako nije svjedok kršćanstva.⁷ Neobično je također njegovo prognoziranje o tome kako će biti posebno interesantan čitalačkoj publici u budućnosti (jer će se tada napokon shvatiti važnost njegovih filozofskih promišljanja).⁸

3. Zagonetka antropologije

Polazišna točka njegove filozofije je čovjek, tj. ono što on predstavlja samom sebi. Čovjek je, smatra Kierkegaard, misterij, koji cijeli život pokušava odgonetnuti vlastitu enigmu i razumjeti samog sebe. Danac je tu poteškoću pokazao na vlastitom primjeru, budući da je i sam bio neodlučan, te nije mogao donijeti odluku o tome što želi postati: zavodnik, pastor i suprug ili nešto sasvim drugo. Njegova samouvjerenost bila je na niskoj razini.⁹ Kao što možemo uočiti, njegovo je istraživanje i interpretiranje čovjeka uzrokovano poteškoćom pronalaženja vlastita puta i onog što bi trebao postati. Ipak, smatra kako postoji temelj od kojega svi kreću, a to je želja (ili strast) za potpunim ostvarenjem, tj. postignućem autentičnog čovjества (koje je prema Kierkegaardu moguće jedino unutar religioznog stadija egzistiranja).¹⁰

7 D10, 29: »U svojoj sam melankoliji vjerovao da Novi zavjet predstavlja sigurno pravilo ponašanja za mene koji nemam nikakav neposredan odnos s Bogom.« D10, 50: »Događa se zatim nešto drugo i ja postajem pisac; ali s namjerom da postanem religiozni pisac.« U D10, 54: » (...) ja nisam svjedok za istinu«.

8 D4, 56: »Od svih pisaca koji su ikada živjeli u Danskoj moja je egzistencija najinteresantnija. Upravo zbog tog razloga moja će se djela čitati i istraživati u budućnosti.«

9 Usp. D1, 32.

10 Nedoumice vezane za odabir pravog puta dolaze do izražaja kroz njegovo pisanje. Često je naime svoja djela pisao pod različitim pseudonimima. Pomoću njih je želio određenu stvar promatrati s više aspekata ili iz više kutova kako bi mogao imati širu, tj. cjelovitu perspektivu. Tako npr. za pseudonim Ivana Klimaksa kaže da predstavlja poganina koji se uspinje stepenicama etike i konstatira kako ona nije dovoljna, te da etički stadij ne može predstavljati vrhunac egzistiranja. Stoga smatra kako je jedina autentična forma egzistiranja ona religiozna.

Kierkegaard je, promatrajući živote drugih ljudi, zaključio kako se ne samo on nego svaki čovjek pita o mogućnostima postignuća autentičnog egzistiranja. Svakom čovjeku, pa tako i Kierkegaardu, dana je sloboda odabira vlastitoga životnog puta, no uz jaku motiviranost uvijek je istovremeno prisutan i strah od mogućeg neuspjeha. Slobodu se može doživjeti kao uteg koji visi iznad glave te neprestano prijete opasnost od njegova pada. Na isti način beskonačne mogućnosti na koje čovjek nailazi na putu do postignuća autentičnog egzistiranja mogu predstavljati prepreku umjesto da budu prednost. Događa se da iz straha od neuspjeha čovjek ne izabere niti jednu opciju, te ostaje tjeskoban i nezadovoljan (što je Kierkegaard osobno iskusio). Ljudsku egzistenciju dakle s jedne strane obilježava strast ili želja za postignućem autentičnosti, dok je s druge uvijek prisutan strah od neuspjeha (koji se često manifestira kao očaj, tjeskoba i beznade vezano za neuspjeh u postizanju autentičnog egzistiranja). Strast i tjeskoba ili strast i beznade istovremeno predstavljaju moguće pokretače čovjekova potpunog ostvarenja. No čak i da se netko uspije na ljudskoj razini ostvariti u potpunosti, Kierkegaard bi se pitao je li to uistinu kraj. On dvoumi oko toga je li čovjek sposoban ispravno odabrati najbolje moguće rješenje s obzirom na vlastito ostvarenje ili mu pritom treba pomoć. Može li ta pomoć biti Bog?¹¹

Valja također ispitati i način na koji drugi ljudi doživljavaju vlastitu egzistenciju, jer Kierkegaard osjeća da se njegova razmišljanja uvelike razlikuju od razmišljanja njegovih sunarodnjaka.¹²

Upravo zato smatra nužnim ukazati na novu zadaću filozofije, a to je isticanje vrijednosti čovjeka kao pojedinca te pravo svakoga da odlučuje o tome kakav želi postati i na koji će način to realizirati. Ako želimo proniknuti egzistenciju čovjeka kao pojedinca u Kierkegaardovo vrijeme, naići ćemo na problem, jer razmišljanja o egzistenciji na takav način u njegovo doba nije bilo. Kierkegaardova će se filozofija u tom smislu pokazati izrazito inovativnom, jer je uveo nove kategorije kao što su egzistencija, pojedinac, egzistencijalna istina, »religiozni ja« itd.¹³ Može se reći da on zastupa tzv. kršćanski egzistencijalizam koji čovjeka shvaća kao biće koje se za postignuće autentičnog egzistiranja osim na sebe prvenstveno oslanja na Boga koji garantira potpunost ostvarenja.

Kierkegaard smatra da jedino pojedinac može predstavljati nositelja vrijednosti, dok društvo promatrano u cjelini karakterizira nazadovanje.¹⁴ Smatra bitnim ukazati na negativne strane društva, koje mogu predstavljati najveću prijetnju čov-

11 Usp. Søren Kierkegaard, 1995, *Briciole di filosofia* (ur. Fabro C.), Opere II, Casale Monferrato, (ubuduće ćemo označavati kraticom: B, 19–21. Kierkegaard tu piše o istini, načinu dolaska do nje te o ulozi učitelja kod Grka i kršćana. Bog je učitelj koji za razliku od antičkih učitelja svojim učenicima daje istinu i uvjet za njezino razumijevanje. Bez Boga čovjek ne bi mogao postati religiozan, stoga mu je potrebna njegova pomoć).

12 Usp. Pietro Prini, 1991, *Storia dell'esistenzialismo*, Roma, (ubuduće ćemo označiti kraticom: Prini, 1991, 44).

13 Detaljnije o Kierkegaardovoj biografiji i »misiji« vidi u Salvatore Spera, 1996, *Introduzione a Kierkegaard*, Bari, 3–104.

14 D8, 79: »... samo Pojedinac može poslužiti, društvo označava nazadovanje.«

jekovu autentičnom egzistiranju, budući da se društvo sastoji od mase anonimaca koji najčešće žive oponašajući jedni druge (i zapuštajući tako vlastitu pojedinačnu vrijednost). Upravo pripremanje terena za vrednovanje pojedinca pokazat će se kao jedna od važnih zadaća koju danski filozof pokušava realizirati svojim radom.¹⁵ Služeći se pseudonimima, pokušava prikazati i približiti različitost mogućih načina egzistiranja.

4. Načini egzistiranja

Govoreći o načinima na koje čovjek može postići autentično egzistiranje, Kierkegaard posebno izdvaja tri temeljna načina ili »sloja« egzistencije: estetski, etički i religiozni.¹⁶ Najniži stupanj egzistiranja predstavlja estet. Estet je čovjek kojim upravljaju izvanjske okolnosti. On nije donio odluku o preuzimanju brige za projekt vlastitog ostvarenja jer ga izvanjski poticaji toliko privlače da nije svjestan kako im se niti ne pokušava oduprijeti. Privlači ga uvijek ponovno isprobavanje novoga. No na kraju ga pogađa stanje beznađa jer je u stalnom strahu od pomanjkanja novih mogućnosti i izazova te ostaje neostvaren u potpunosti. Kierkegaard je kao mlad živio ovim načinom života, sve dok nije postao svjestan da se u konačnici ipak mora za nešto odlučiti. Nećkao se oko odabira života sa zaručnicom dok je na kraju nije izgubio.¹⁷

Kvalitetniji, način egzistiranja prema Kierkegaardovu mišljenju, je tzv. etički, u kojem čovjek napokon preuzima odgovornost za vlastito ostvarenje i načine na koje će to postići. Npr. odlučuje se preuzeti na sebe ulogu supruga uz sve moralne i druge zahtjeve okruženja u kojem živi. No čini se da ni ovdje čovjek ne dostiže svoj vrhunac (Kierkegaard se npr. nije usudio oženiti svojom zaručnicom). Preostaje nam dakle religiozni stadij koji jedini u očima Kierkegarda predstavlja mogućnost za čovjekovo potpuno ostvarenje. Religiozni stadij je utemeljen na objavljenoj religiji (na Bogu koji se objavio u Isusu Kristu) i karakterizira ga čovjekovo nastojanje da se suobliči Bogu. On je za Kierkegarda najviši jer je upravo Bog jedini koji čovjeku može pokazati kako da postigne autentičnost egzistiranja.

Svaki stadij je prema Kierkegardu autentičan, no među njima postoji razlika u kvaliteti egzistiranja. Čovjek koji živi isključivo u estetičkom stadiju ne može ući u odnos s Bogom, jer estet živi trenutak dok mu vječnost izmiče iz ruku. Tek će etičar ili religiozan čovjek postati ozbiljni kandidati za odnošenje s Bogom.¹⁸

15 D6, 191: »Moja cjelokupna aktivnost kao pisca i moja egzistencija bila je potrebna.« »Označio sam bojno polje, poticao i promatrao ne bi li se pojavio ovaj Pojedinač.«

16 Usp. Søren Kierkegaard, 1995, *Postilla conclusiva non scientifica alle 'Briciole di filosofia'* (ur. Fabro C.), Opere II, Casale Monferrato, 645 (ubuduće ćemo označiti kraticom: P, 645).

17 O estetu i etičaru te estetičkom i etičkom stadiju Kierkegaard raspravlja u svom djelu *Ili-ili*. Usp. Søren Kierkegaard, 1989, *Enten-Eller: Un frammento di vita*, V, Milano.

18 Više o interpretaciji temeljnih načina egzistiranja vidi u Patrick Gardiner, 1996, *Kierkegaard*, New York, Oxford, 40–64.

Svojim pisanjem Kierkegaard ne komunicira direktno s publikom kojoj upućuje svoja djela, već kao pisac čini (ili pokušava činiti) druge produktivnima (u smislu da ih potiče na odabir životnog usmjerenja i izgradnju vlastitog bića).¹⁹ Namjera mu je svakog potaknuti na razmišljanje i promjenu egzistencije. U svojim djelima dakle rabi indirektnu metodu komunikacije.²⁰ To znači da svoje čitatelje na neobvezujući način pokušava ohrabriti za traženje vlastitog puta, jer će se eventualna tuđa rješenja zasigurno pokazati nezadovoljavajućima. Ovaj pristup nas podsjeća na Sokratovu metodu (samoodgoja, dok je ovdje riječ o mogućem »samoostvarenju«), što ne čudi, budući da su Kierkegaarda suvremenici nazivali »Sokratom sa sjevera«.²¹

Kierkegaard u svojim filozofskim promišljanjima ističe važnost pojma egzistencije, kojoj se treba pristupiti pojedinačno jer su načini njezina ostvarivanja različiti od čovjeka do čovjeka (i ovisе o odlukama koje se u određenom trenutku donesu). Dakle egzistencija koja se temelji na pojedinačnosti i razlikuje od pojedinca do pojedinca s jedne strane apelira na slobodu, dok s druge označava rizik. Upravo zbog spomenutog isticanja pojedinačne egzistencije Kierkegaarda su njegovi nasljednici prozvali »ocem egzistencijalizma«, novog pravca u filozofiji 19. stoljeća, kojemu je glavna odrednica davanje prednosti egzistenciji (a ne kao do tada esenciji). Ovisno o situaciji u kojoj se nalazi pojedinac se odlučuje za poduzimanje određenih koraka, te na putu do vlastitog ostvarenja uvijek iznova mora promišljati daljnje korake koji će ga dovesti do željenog cilja. Zbog toga su Kierkegaarda njegovi nasljednici prozvali ne samo ocem egzistencijalizma nego i »filozofom situacije«.²²

5. Religiozno obojena antropologija

Kierkegaard je prvi zastupao kršćanski ili, kako ga neki interpretatori nazivaju teološki egzistencijalizam. Time je zauzeo autonoman teološki stav zbog kojeg je ostao izoliran mislilac unutar vremena u kojem je živio, a i mnogo kasnije. Analiziranje pojma egzistencije dovelo ga je do mnogih saznanja. Npr. došao je do zaključka, koji su njegovi interpretatori još više naglasili, da se pitanje egzistiranja, koje je sastavni dio filozofije egzistencije, može uvijek kontradiktorno okrenuti u negaciju egzistencije i dovesti do nihilizma.²³

Interpretator egzistencijalizma Pietro Prini smatra kako se najteži oblik nihilizma pojavio unutar zapadnjačke filozofije. Možemo reći da se u Kierkegaardovo

19 D7, 19: »Ja sam na kraju krajeva pisac za pisce; nemam neposredan odnos s publikom; ne, ja kao pisac činim druge produktivnima.«

20 D9, 210: »Sve ovo vrijeme služio sam se neposrednom komunikacijom jer nisam mogao reći direktno jesam li ili nisam kršćanin, ali sam također uvijek govorio kako je moja životna zadaća postati kršćanin.«

21 Usp. D1, 9.

22 Usp. D1, 49.

23 Usp. Prini, 1991, 3.

vrijeme taj »nihilizam« najviše ispoljio na religioznom planu.²⁴ Riječ je o svojevrsnoj religioznoj krizi, tj. krizi vjere u Boga, u kojoj se kao posljedica pojavljuje gubljenje posljednjeg smisla ljudskog egzistiranja. Nedostatak najvišeg cilja u životu paralizira čovjeka u težnji za potpunim ostvarenjem. Rješenje ove situacije Kierkegaard vidi u paradoksalnom »skoku« u vjeru i pokušaju da se postane Kristov suvremenik, te da se izvan povijesti, tj. odlukom pojedinca uspostavi vječna istina evanđelja.²⁵ Za tu će se opciju samo rijetki odlučiti, smatra Danac. Situacija postaje još teža kada se sjetimo da znanosti koje bi svojim rezultatima trebale pomoći pojedincu u snalaženju oko egzistiranja ne čine drugo osim što nude apstraktna rješenja ili rješenja koja gotovo uopće ne pomažu kada je riječ o pojedinačnom odabiru egzistiranja. Pitanje o smislu života je marginalizirano, što je dovelo do toga da pojedinac ne zna kojim putem krenuti u nastojanju da se ostvari. Za njega i prema Löwithu ovakva situacija predstavlja svojevrsan nihilizam, ili poništenje ljudske egzistencije, koji je uspostavljen na čovjekovu beznađu, tj. utemeljen na činjenici da se čovjek ne usuđuje učiniti skok u vjeru.²⁶

6. Viđenje kršćanstva

Sličan problem imamo i s kršćanstvom koje se navodno pretvorilo u puku nauku i udaljilo od izvornog oblika.²⁷ Između znanja o religiji i njezina prihvaćanja kao egzistencijalne istine za koju će se živjeti i umrijeti postoji velika razlika. Zato Kierkegaard predlaže »reviziju« kršćanstva pomoću prisvajanja egzistencijalne istine i suvremenosti. Ono što pojedinac sada treba učiniti jest odlučiti se postati Kristov suvremenik i nasljedovati ga. Kierkegaard se također osjećao bačenim u svijet da bi se projektirao iznova pomoću odluke za skok u vjeru i oslanjajući se na Boga. Svaki čovjek je stavljen pred odluku: ili očajavati ili se usuditi učiniti skok u vjeru. U alternativni očaj — vjera čovjek se rijetko uspijeva odlučiti za Boga kao stvoritelja bitka »iz ništa« (misli se na religiozni stadij u kojem se događa prijelaz iz »ništa« u egzistiranje, tj. koji podrazumijeva obraćenje čovjeka za koje je zaslužan Bog). Jedino pred Bogom čovjek se može »poništiti« na pozitivan način (tj. prihvatiti sebe iz ruku Božjih). Pojedinac je rezultat izoliranja od štetnog utjecaja mase, a ono se događa kada ga se prepusti samom sebi i vlastitom ostvarenju. Njegovo osobno ostvarenje isključuje na neki način zajedništvo, tj. utjecaj mase, jer svatko treba moći slobodno odlučiti o načinu na koji će se ostvariti (dok je utjecaj mase na pojedinca najčešće štetan). Kierkegaardova je dakle namjera uspostaviti

24 Misli se na krizu čovjeka koji je ostao bez Boga (tj. koji je odbacio Boga kao posljednju svrhu egzistiranja).

25 Usp. Karl Löwith, 1997, »Kierkegaard e Nietzsche, ovvero il superamento filosofico e teologico del nichilismo«, *Humanitas*, 228–247. (ubuduće ćemo označiti kraticom: Löwith, 1997, 228).

26 Usp. Löwith, 1997, 231.

27 D12, 42: »Kršćanstvo zapravo ne postoji, barem ne kao 'kršćanskost', prema kojoj smo svi kršćani i prema kojoj ćemo svi biti spašeni.«

kršćansku egzistenciju koja će biti izdvojena od života mase kao specifično kršćanska kategorija.

Kao što smo do sada mogli zamijetiti, izraz »egzistencija« je višeznačan te označava nužnost, svrhovitost, ali i slobodu.²⁸

Upravo zbog toga što se čovjek prema danoj situaciji i načinu egzistiranja razlikuje od drugog čovjeka, vrjednovanje različitih načina egzistiranja je novost koja se pojavila Kierkegaardovim dolaskom na filozofsku scenu. Pojava egzistencijalizma, odnosno filozofije egzistencije možda nije i jedina novost. Kierkegaardova promišljanja upućuju nas na zaključak da su u skladu s određenjem ljudske esencije svi ljudi pozvani da postanu kršćani (iako to najčešće ne žele prihvatiti). Postoji dakle zajednički cilj (a to je dolazak do Boga), ali je odabir načina njegova postizanja prepušten brizi svakog pojedinca. U tom smislu moguće je tvrditi da svaki čovjek traži »svoju« egzistencijalnu istinu.

7. Problematika konačnog odabira

Na putu do pronalaska vlastite »egzistencijalne istine« pojavljuju se međutim neke prepreke. U djelu *Bolest na smrt* Kierkegaard izlaže svoju teoriju o univerzalnoj bolesti koju naziva »nesvjesno beznade«²⁹. Ona obilježava čovjeka 19. stoljeća, a najteži joj je oblik ignorirano beznade kojega čovjek nije svjestan i zbog kojeg neprestano luta ne uspijevajući pronaći zadovoljavajući modus egzistiranja. U *Dnevniku* Kierkegaard progovara o raznim poteškoćama egzistiranja te zaključuje kako je život kontradikcija (te da je bit života u kontradikciji). S jedne strane imamo vječnu istinu (Boga), a s druge različitosti egzistencija koje čovjek ne može shvatiti jer bi za to trebao biti sveznajuć. Intimna pitanja vezana uz vlastitu osobu često će Kierkegaardu donositi nemir i tjeskobu. Kod njega je više bila zastupljena duhovna dimenzija od one tjelesne, te se nikada nije osjećao potpunim, tj. potpunom osobom.³⁰ Na nekim mjestima kaže kako ne uspijeva razumjeti samog sebe.³¹ Jednom misli kako je poseban, drugi put izražava bojazan zbog vlastitog načina egzistiranja itd.³² Zbog svojih se nedostataka želi »renovirati« iznutra, na neki način postati druga osoba, jer vlastitu egzistenciju vidi izrazito problematičnom.³³ Neka od tjeskobnih pitanja koja su ga mučila vezana su uz njegovu smrt.³⁴ Činilo mu se da se rodio star i da je svakog časa sve bliže smrti.³⁵ Taj osjećaj ga nije napuštao do kraja života. Čak je razmišljao i o tome kako će izgledati njegov

28 Usp. Prini, 1991, 4–5.

29 Usp. Sören Kierkegaard, 1974, *Bolest na smrt*, Beograd, 22.

30 D4, 57: »Ono što mi na kraju nedostaje je tijelo i pretpostavke za postojanje tijela.«

31 D7, 124: »... u početku nisam uspio u potpunosti shvatiti samog sebe i zato nisam mogao, čak i kad sam želio, objasniti samoga sebe u potpunosti.«

32 Usp. D6, 157 i D10, 51.

33 Usp. D6, 49.

34 Usp. D2, 28.

35 Usp. D10, 51.

grob. U *Dnevniku* izražava svoju želju da mu na grobu postave ploču s natpisom »*Ovaj Pojedinač*«. ³⁶

Jedini zaključak koji u ovom trenutku autorica može donijeti jest taj da je egzistencija sačinjena od »antinomija« (koje označavaju istovremenu prisutnost tjelesnog i duhovnog, vremenskog i vječnog, ljudskog i božanskog, mogućeg i nužnog) koje nije moguće jednostavno pomiriti. Filozofija koju je promovirao Kierkegaard naglašavala je aktivno kretanje (djelovanje) prema istini vlastite egzistencije.

Velika povezanost između Kierkegaardova života i njegove filozofije uspostavlja se zbog toga što on posjeduje fantastičnu sposobnost da preobrazi svoj osobni »slučaj« u univerzalnu dimenziju (u smislu da su njegove životne poteškoće slične onima koje posjeduju i drugi ljudi, samo što je on o njima pisao i na taj način ukazao na moguća rješenja). On želi promijeniti način filozofiranja jer stari više ne zadovoljava, te uvodi nove filozofske kategorije (npr. izbor, slobodu, istinu za mene itd.). Egzistencija je prema njegovu mišljenju ta koja uvijek zreali ono što dotična osoba vjeruje, jer čovjek živi ono što misli i vjeruje.

Svrha Kierkegaardova života jest življenje i promoviranje kršćanstva, no problem je što filozofiju ne možemo jednostavno pomiriti s kršćanstvom. Npr. za »kršćansku spoznaju« istina da Bog postoji je »apsolutna činjenica« i kao takva se ne može demonstrirati jer se činjenice ne demonstriraju: ona se može samo prihvatiti ili odbaciti. U korist se Boga, tj. »Apsoluta«, ne mogu dati razlozi; najviše što se može učiniti jest dati razloge da nema razloga. Istina kršćanstva se može jedino svjedočiti, usklađujući vlastitu egzistenciju s njom. Na taj način dolazi do redukciranja (ponavljanja) objave u vlastitom životu. Istina je za Kierkegarda subjektivna. Kršćanstvo je istina koja dolazi od Boga, a ne od čovjeka. Kierkegaard si je postavio zadaću traženja istine kršćanstva, ali ne na način kako su to činili pastori i profesori, nego »eksperimentirajući s vlastitom egzistencijom« (tj. isprobavajući različite načine egzistiranja kako bi pronašao onaj koji će ga dovesti do Boga, konačnog cilja egzistiranja). Njegova filozofija tendira da se pretvori u »eksperimentalnu teologiju«.

8. *Odnos s ocem*

Vrlo strog religiozan odgoj označio je Kierkegarda zauvijek. Cjelokupan život oduvijek je promatrao isključivo s religioznog stajališta, jer je takva klima vladala u njegovoj obitelji. ³⁷ Njegova religioznost seže do tog stupnja da smatra kako se Bog njime služi ³⁸ te ga na poseban način drži u svojoj moći. ³⁹ Jedino što mu preo-

36 Usp. D4, 36.

37 Usp. D6, 166.

38 Usp. D10, 14.

39 Usp. D11, 15.

staje jest kajanje (kojim ispoljava nezadovoljstvo poradi vlastitog ostvarenja). Može se reći da je s ljudske strane očajan, dok je s kršćanske strane spašen.⁴⁰

Osoba koja je najviše utjecala na njegov život je upravo otac. Odnos koji je s njim imao ne može se okarakterizirati kao vedar i opušten, iako ga je Kierkegaard veoma cijenio i poštovao. U njegovoj obitelji se dogodila tragedija koja je bila uzrokom neobične kućne klime. Otac se naime nedugo nakon smrti prve žene oženio kućnom pomoćnicom. Ova je činjenica izazvala »veliki potres« u Kierkegaardovu životu. Nemir uzrokuje činjenica što se ova tema nikada nije raspravila unutar zidova njihove kuće. Predstavljala je svojevrsnu prešutnu tajnu. Nemogućnost komunikacije, tj. raspravljanja baš ove teme koja ga je posebno mučila, proizvela je u Kierkegaardu tjeskobu koja se na kraju pretvorila u manijakalnu depresiju (dijagnoza danskog psihijatra).⁴¹ Kierkegaard na mnogo mjesta u svom *Dnevniku* govori o tome kako se nikada nije osjećao dobro. Unutarnja tjeskoba dovodila ga je u situaciju da se i fizički osjeća loše (osjećao je kao da mu nešto nedostaje da bude cjelovita osoba). Priviđa mu se da ne posjeduje fizičko tijelo kao ostali, nego da se njegovo biće razvija samo unutar duhovne sfere.⁴² Ako je čovjek kao takav sinteza duhovnog i tjelesnog, onda je on polovična osoba, što ni u kojem slučaju ne želi biti.⁴³ Na jednom mjestu u *Dnevniku* spominje kako želi biti kao drugi ljudi.⁴⁴ Biti kao drugi ljudi negativna je dimenzija čovjeka, koju je Kierkegaard inače oštro kritizirao, a izražava čovjekovu nemoć da samostalno odlučuje o bilo čemu jer je lakše u svemu podilaziti mišljenju većine. Ipak, čini se da je i on koji puta u životu pokleknuo i poželio biti kao drugi ljudi.

Prokletstvo koje visi nad njegovom porodicom manifestira se kroz preuranjenu smrt njegove braće. Naime petero braće umire prije Kierkegaarda, a i on sam je umro u četrdeset i drugoj godini. Njegova braća bila su izrazito intelektualno nadarena, ali im je »prokletstvo« odredilo sudbinu, te su umrla vrlo rano. Sam Kierkegaard također nije očekivao da će doživjeti više od trideset i tri godine.⁴⁵

U odnosu Kierkegaarda s ocem interesantno je pratiti način na koji povlači paralelu između religiozne interpretacije čovjeka i svog odnosa s ocem. Odnos s ocem, smatra on, treba biti ponovno ostvaren na neki »novi način«, kao što religiozno egzistiranje pretpostavlja neki »novi način egzistiranja«. Dogada se dupliranje odnosa, ponavljanje koje ipak nije čisto ponavljanje u smislu oponašanja, nego pretpostavlja i određenu novost u samom pristupu egzistiranju (Kierkegaard želi s ocem uspostaviti odnos koji će biti na kvalitativno višoj razini od onoga prethodnog, kao što se to dogodilo Abrahamu kada je ponovno zadobio sina Izaka).

40 Usp. D10, 72.

41 Usp. Bonifac Badrov, 1997, *Sabrana djela: Filozofske studije* (sv. I), Livno–Sarajevo, 447.

42 D6, 193: »Ja međutim u tjelesnom smislu nikada nisam bio mlad, ali sam duhovno mlad uvijek bio, u dobrom smislu.«

43 Usp. Sören Kierkegaard, 1974, *Bolest na smrt*, Beograd, 33.

44 D10, 219: »Da, dao bih pola sebe, dapače, čitavog sebe, da sam mogao biti kao drugi; zaklinjem se... bio bih dao čitavog sebe kada bih mogao biti samo šest mjeseci kao drugi.«

45 Usp. D3, 268, D4, 35.

Riječ je o ponovnom vraćanju samom sebi, ali sada to više nije »stari čovjek« nego »novi« obraćenik. Kierkegaard nije zadovoljan svojim odnosom s ocem i zato ga želi ponovno »zadobiti«.

9. Odnos sa zaručnicom

Kierkegaard je u svom *Dnevniku* mnoge stranice posvetio upravo zaručnici.⁴⁶ »Prokletstvo« koje je visjelo nad njegovom porodicom razlog je još jednog gubitka u njegovu životu. Naime njegova zaručnica Regina Olsen, jedina ljubav njegova života, nije mu bila suđena. Iako ga prati teška sudbina, u svom ocu i zaručnici vidi izvor vlastitog stvaralaštva. Oni su jedine dvije osobe koje se provlače kroz gotovo sva djela. Izvor su autorove inspiracije, ali često puta i tjeskobe i beznada. Regina se javlja u svim odlučujućim fazama njegova života.⁴⁷

Poteškoća nalaženja vlastitog puta prepreka je koja je Kierkegarda oduvijek mučila, te se mnogo puta nećkao u konačnom odabiru puta kojim će krenuti. Tako postupa i sa svojom zaručnicom. Bojao se da će je iznevjeriti i da neće postati dobar suprug, te je odlučio prekinuti s njom, iako ju je neizmjerljivo volio. Nema hrabrosti to joj direktno priznati, pa je pokušava prevariti (obmanuti). Nameće joj iskrivljenu sliku o sebi i na taj je način pokušava udaljiti od sebe.⁴⁸ Konačni prekid doživljava kao tragičnu igru sudbine koja mu ne daje mira sve do posljednjeg dana života. Regina također ostaje očajna u svojoj samoći. Oboje su se jako voljeli i teško im je pao rastanak, iako danski filozof nikada nije priznao svojoj zaručnici koji je pravi razlog njihova prekida. Regina je svojevrjemenom izjavljivala da bi pristala živjeti zatvorena u ormaru samo da ostane s Kierkegaardom.⁴⁹ No ona se kasnije ipak udaje za drugoga. Kierkegaard ne skriva da mu nedostaju žena i brak.⁵⁰ U svom djelu *Ponavljanje* vraća se na temu raskida i s time u vezi prikazuje svoj život kao patnju sličnu Jobovoj.⁵¹ Prekid s Reginom shvaća kao Božju kaznu.⁵² Reginin očajnički pokušaj da mu ostane blizu potaknuo ga je na pisanje najpoznatijeg djela *Strah i drhtanje*.⁵³ U njemu Kierkegaard uspostavlja paralelu između slučaja Abraham i svog odnosa sa zaručnicom. Kao što je Abraham nanovo zadobio sina Izaka, tako se i Kierkegaard potajno nada da će uspjeti vratiti svoju zaručnicu. Nije poanta samo u tome da je vrati i da ponovno budu zajedno, nego u nadi da će taj odnos postati kvalitetniji, tj. odvijati se na »kvalitativno« višoj ra-

46 Usp. Giorgio Penzo, 2000, *Kierkegaard. La verità eterna che nasce nel tempo*, Padova (ubuduće ćemo označiti kraticom: Penzo, 2000, 16–18).

47 D10, 68: »Što se mene tiče, zakon čitavog mog života je da se ona vraća u svim ključnim trenucima.«

48 Usp. D3, 40–41.

49 Usp. D10, 65.

50 Usp. D10, 13.

51 Usp. Sören Kierkegaard, 2000, *La Ripetizione*, Milano.

52 D10, 58: »... shvaćam da mora doći do prekida. Moj sud je, i moje mišljenje je da je to bila Božja kazna za mene.«

53 Usp. Sören Kierkegaard, 2000, *Strah i drhtanje*, Split.

zini. Ponovno zadobivanje Izaka čini Abrahama sretnijim od njegova prvotnog rođenja.

Ovdje se javlja problem »ponavljanja«: »može li se ponovno dogoditi ono što je završeno u prošlosti?« Smijemo li se osloniti na događaj iz povijesti i vjerovati da je on polazište našega budućeg života? Može li Kierkegaard ponovno zadobiti svoju zaručnicu?

10. Odnos s Danskom crkvom

Kierkegaard, kao što smo ranije isticali, smatra da je njegova zadaća ili životna misija izložiti različite načine egzistiranja. Unutar tog cilja implicitno je uključena i želja za izlaganjem kršćanstva, koje smatra najvišom svrhom života uopće. Trebamo, međutim, vidjeti o kakvom kršćanstvu je riječ. Ispravna verzija kršćanstva je ona koja potječe iz prvih stoljeća i uvelike se razlikuje od one službene Crkve (ili Crkve kao institucije koja djeluje u Kierkegaardovo doba).⁵⁴ Kršćanstvo nije utjeha, kako ga je prikazivala tadašnja Crkva; ono je u prvom redu patnja, strah, tjeskoba, očaj, beznade, žrtva, ali istovremeno i iskazivanje potpunog povjerenja u Boga.⁵⁵ Kršćanin je u tom smislu pojedinac koji ne vjeruje sebi nego Bogu.

Kierkegaardov odnos sa službenom Crkvom otpočeka je opterećen raznim zamjerkama (koje dolaze s obje strane). Kršćanstvo njegova vremena utemeljeno je na masama umjesto na pojedincu.⁵⁶ Čini se da Kierkegaard pokušava biti istinski kršćanin, no ne na način kao što su to vjernici njegova vremena.⁵⁷ Zamjera im, kao i instituciji Crkve, što su kršćanstvo pretvorili u doktrinu, komunikaciju doktrine umjesto komunikaciju egzistencije. Problem se javlja zbog toga što većina ljudi ima pogrešnu sliku o tome što znači biti pravi kršćanin.⁵⁸ Ako vjernikom smatramo onu osobu koja je samo primila krštenje, onda nemamo dobar uvid u situaciju. Papir, tj. potvrda koja se podiže u župnom uredu nije i nikada neće moći biti dokaz čovjekove vjere. U vremenu u kojem je Kierkegaard živio većina ljudi je baš tu potvrdu smatrala dokazom religioznog opredjeljenja. Upravo iz tog razloga on kršćanstvo svog vremena smatra neautentičnim i ukazuje na nužnost njegova revidiranja.

Ponekad je iznimno komplicirano objasniti Kierkegaardov odnos prema kršćanstvu te Crkvi kao instituciji. S jedne strane moguće je da nema tako oštrog napadača na Crkvu i ono što ona predstavlja u povijesti, dok je s druge strane apsurdno to što Kierkegaard ustvari želi promovirati kršćanstvo, tj. vrijednosti koje je

54 Usp. Prini, 1991, 42, 45.

55 Usp. D11, 181.

56 Usp. D10, 31–33: »... kršćaninom se nitko ne rađa; kršćaninom postaje Pojedinac. Kršćanstvo se odnosi prema Pojedincu kao prema duhu...«

57 D12, 56: »Kršćanstvo se temelji na promatranju egzistencije na sljedeći način: spasenje ovisi o tome da čovjek postane osobnost.«

58 Usp. Søren Kierkegaard, 1995, *Postilla conclusiva non scientifica alle 'Briciole di filosofia'* (ur. Fabro C.), Opere II, Casale Monferrato, (ubuduće ćemo označiti kraticom: P, 174).

ono posjedovalo (njegovalo) u prvim stoljećima. Iako žestoko napada Crkvu, svoj život potpuno posvećuje promoviranju kršćanstva, koje izabire kao posljednji smisao života.⁵⁹ Sebe shvaća kao svjedoka istine⁶⁰, možemo čak reći svjedoka za »kršćansku istinu«.

Kierkegaard je toliko istraživao vjeru i religiju da tvrdi kako je otkrio nešto novo, nepoznato njegovim prethodnicima.⁶¹ O kakvoj je novosti riječ? Novost je determinacija pojma vjere koju nitko prije nije dao.⁶² On je i postao pisac s namjerom da bude religiozni pisac⁶³ i da može izlagati kršćanstvo.

Kierkegaard tu svoju zadaću također shvaća kao novost. U 1800 godina povijesti kršćanstva smatra da nema nikoga od koga može naučiti kako se treba ponašati.⁶⁴ Stoga se javlja potreba vraćanja na izvore kršćanstva, budući da ono pretpostavlja odricanje od samoga sebe (da bi se čovjek u potpunosti mogao posvetiti Bogu).⁶⁵ Kada čovjek ostvari svoju ljudsku dimenziju treba se, zbog religioznog ostvarenja, odreći samog sebe. Sada je pravi trenutak za postaviti pitanje: »zašto je uopće bilo bitno da čovjek postane potpuno svjestan svoje ljudske dimenzije ako je se kasnije treba odreći?« Odgovor je (barem tako razmišlja naš filozof): jer jedino na taj način može postići religiozno ostvarenje.

Kierkegaard je zbog, prema njemu iskrivljene slike kršćanstva, imao učestale konflikte s Crkvom i javnošću u Danskoj. Na više mjesta u svom *Dnevniku* žali se da ga nitko ne shvaća. Veoma je razočaran ponašanjem javnosti koja je nezainteresirana za traženje dubljeg smisla života i svoga religioznog opredjeljenja. Crkva je izgubila svoju autentičnu ulogu, a mnogi toga nisu svjesni ili to ne žele shvatiti. Nepojmljivo je da se ono što nema nikakve veze s kršćanstvom prikazuje kao najviša svetost. Tako se npr. djeca rođena od roditelja kršćana automatski priznaju kršćanima. Zatim se događa da se masa nameće kao ta koja ne samo da posjeduje istinu nego i sudi o njoj. Kierkegaard tvrdi kako nitko u kršćanstvu nije imao težu zadaću od njega, a to je borba protiv gomile i brbljanja.⁶⁶ Masa je ta koja brblja i vuče u pogrešnom smjeru, a ljudi su nesposobni da joj se odupru. Ona je poput lavine koja je krenula s vrha brda i sada će je teško itko uspjeti zaustaviti.

Kierkegaard smatra svojom dužnošću boriti se protiv mase i posljedica koje ona ostavlja u čovjekovu životu. Masa u Kierkegarda ima negativnu konotaciju

59 D7, 72: »... postati kršćanin je bila moja životna zadaća, te sam u dubokoj milosti shvaćao da mi ni duži život ne bi bio dostatan za nju.«

60 Usp. D10, 54.

61 Usp. D7, 154: »Cjelokupno pseudonimno djelo se bavi na mnoge načine i s mnogo pseudonima prije svega nastojanjem da pojasni pojam vjere, da otkrije sferu koja joj je vlastita, da odvoji njezinu heterogenost od ostalih sfera duha itd, itd.« »... usudujem se tvrditi da su u mojim djelima za određene veličine porasle precizne dijalektičke determinacije koje su bile nepoznate prije mene.«

62 D8, 133: »Jasno je da sam u svojim djelima dao dodatno određenje pojma vjere koje do sada nije bilo dano.«

63 Usp. D10, 50.

64 D10, 141: »Moja zadaća je potpuno nova, jer u 1800 godina povijesti kršćanstva nema nikoga od koga mogu naučiti kako se trebam ponašati.«

65 D10, 142: »... kršćanstvo zastupa neprekidno samoodricanje, apsolutno samoodricanje.«

66 Usp. D10, 140.

jer podrazumijeva apstrakciju koja ne dozvoljava pojedincu da se afirmira i istakne svoje dostojanstvo i različitost. Možda je upravo zbog ove zadaće Kierkegaard gotovo u potpunosti neshvaćen. Javnost je okupljena zajedno na jednoj strani dok se on nalazi sam na drugoj.

Kršćanin bi trebao biti čovjek koji se drži crkvenih zapovijedi, što znači da se žrtvuje i trpi, a sve to je u Kierkegaardovo vrijeme zapostavljeno (nezamislivo) jer se ističe samo uživanje i komocija. Uživanje ni u kojem slučaju ne može predstavljati autentičnu sliku Crkve, i to će Kierkegaard nastojati i dokazati. Religija nije utjeha, nego prvenstveno patnja, a Crkva je dužna to isticati i učiti. Sam Kierkegaard je okrenut duhovnoj dimenziji i pati.⁶⁷ Njegova duhovnost mogući je razlog tome što on vidi ono što drugi ne vide. Postati kršćaninom iziskuje velik napor koji Kierkegaard ne primjećuje u svojih sunarodnjaka, te ih smatra lažnim, tj. nikakvim kršćanima: doslovno ruglom kršćanstva. Pravo blaženstvo moguće je, tvrdi Danac, samo u jedinstvu s Kristom.⁶⁸ U *Dnevniku* Kierkegaard tvrdi kako niti on nije pravi kršćanin.⁶⁹ Što time želi reći? Možda da nastoji živjeti u skladu s pravilima prvih kršćana. Ali to mu još uvijek ne daje za pravo da tvrdi sa sigurnošću kako je u tome uspio. Dakle uz sav napor koji je uložio u to da postane kršćaninom još uvijek postoji strah od neuspjeha (nikada ne može biti siguran da je postao kršćanin u pravom smislu te riječi ili onakvim kakvi su bili kršćani prvih stoljeća kršćanstva).

Situacija u kojoj Kierkegaard vidi čovjeka svog vremena je pesimistična. Ponajprije, on nije uspio ostvariti u potpunosti svoju čisto ljudsku dimenziju (a mnogi nisu bili svjesni važnosti ostvarenja te dimenzije jer su pretpostavili da se ona događa po automatizmu). Dakle čovjek se najprije formira na ljudskoj razini, da bi se tako formiran posvetio ostvarenju sebe kao kršćanina. Zaključujemo kako se ovaj proces ostvarivanja odvija u dvije faze i točno navedenim redosljedom. Ništa nije moguće preskakati niti obrnuti. Kierkegaard je tijekom cijelog života pokušavao naći odgovor na pitanje može li se čovjek samostalno ostvariti ili mu je za to potrebna Božja pomoć. Pita se je li nužno da se uvijek nalazi u kontradikciji sa samim sobom i da njegov život predstavlja kontradikciju kao posljednje objašnjenje.⁷⁰ Na jednoj strani pokušava ostvariti svoj najviši domet da bi se na drugoj panično bojao onoga što će postati, te se želi osloboditi samog sebe.⁷¹ Taj strah je toliko jak da želi biti sve samo ne on sâm. S jedne strane istinski se želi potpuno religiozno ostvariti, dok se s druge bori da mu to ne uspije. Unutar Kierkegaardove osobe odvija se neprestana borba za prevlast (između kontradiktornih elemenata). Ima osjećaj da se čini sve kako bi ga se spriječilo da postane sam svoj⁷² i sve

67 Usp. D8, 108.

68 D8, 27: »Vjerujem da se odnos s Bogom i blaženstvo na Zemlji može imati samo s Kristom i zato sam uz njega.«

69 Usp. D9, 64.

70 D3, 132: »Čitav svoj život se nalazim u kontradikciji, jer je i sam život kontradikcija. S jedne strane imam vječnu istinu; s druge mnoštvo egzistencija koje čovjek kao takav ne može dokučiti, jer bi morao biti svezajuć.«

71 Usp. D2, 102.

72 D11, 129: »... poduzima se sve da bi mi zabranili, ako je moguće, da postanem sam svoj.«

što mu se u životu događa tumači kao prepreku na putu do potpunoga religioznog ostvarenja. Ako je Kierkegaardov život kontradikcija, on je automatski i paradoks u kojem nema pomirenja. Na koji način onda interpretirati Kierkegaardovu osobu? Niti on nije znao odgovor na to pitanje.

Kierkegaardova je dakle prvotna briga ostvariti se na čisto ljudskoj razini. U početku je smatrao da će se to ostvarenje dogoditi unutar etičkog stadija ili načina egzistiranja, no kasnije shvaća da to nije moguće, jer jedino u religioznoj sferi čovjek postiže posljednji cilj egzistiranja (a to je Bog).

11. Stavovi prema Hegelu i Lutheru

U svojim djelima Kierkegaard polemizira s mnogim misliocima, filozofima, teolozima: sve do članova obitelji. Nekima iskazuje dužno poštovanje dok drugima upućuje oštre kritike. Tako npr. veoma cijeni antičke filozofe poput Aristotela⁷³ ili pak Sokrata, s kojim dijeli slične poglede na neka životna pitanja. I Sokrat je smatrao da je biti Pojedinac vrlina⁷⁴, odnosno obrnuto. On je, isto kao i danski filozof, shvaćao filozofiju ne samo kao teoriju koja ima za cilj akumuliranje znanja već kao filozofiju života.⁷⁵ A što je najvažnije, tragaio je za idealnim čovjekom.⁷⁶ Kierkegaard idealnog čovjeka vidi kao ispravnog kršćanina. Na nekim mjestima u njegovu *Dnevniku* možemo čak pronaći paralelu koju uspostavlja između sebe i Sokrata.⁷⁷ Međutim, Kierkegaard se rastaje sa Sokratom u trenutku kada shvaća da je on došao do kraja svog puta dok Kierkegaard upravo na tom mjestu vidi mogućnost nastavka. Tamo gdje Sokrat vidi kraj, tj. vrhunac egzistiranja, Kierkegaard vidi početak čovjekova mogućega potpunog ostvarenja. Sokrat se zaustavlja na »religioznosti A« dok Kierkegaard poziva na put do vrhunca: predstavljen u »religioznosti B«. »Religioznost A« označava naravnu religioznost po kojoj svatko radi na tome da postigne posljednju svrhu postojanja, dok je »religioznost B« utemeljena na objavljenoj religiji. Svrha te objavljene religije je suobličiti se Bogu u Isusu Kristu.⁷⁸ Nasljedovanje Krista je konačni cilj ljudskog egzistiranja, smatra Kierkegaard.

Događaji koji su svakako obilježili Kierkegaardov život su sukob s protestantizmom i netrpeljivost prema *Hegelu*. Za Hegela tvrdi da je vrlo kvalitetan profesor, ali ne i mislilac.⁷⁹ Hegel je upravo antiteza Kierkegaardu. On daje ontološki primat ideji, umjesto bitku, tj. životu.⁸⁰

73 Usp. D9, 196.

74 Usp. D7, 159.

75 Usp. D10, 38.

76 Usp. D11, 234.

77 Usp. D5, 20.

78 Usp. P, 701–702 (Kierkegaard tu objašnjava razliku između religioznosti »A« i religioznosti »B«).

79 Usp. D7, 86.

80 Usp. D11, 270.

Za Kierkegaarda je sistematično shvaćanje i življenje filozofije jednostavno neprihvatljivo i nemoguće. Čak i da je prihvatljivo, većina ljudi najčešće govori jedno, a radi deseto, te njihov život nije u skladu s njihovim razmišljanjima. Rijetko se koji čovjek želi izdići iznad neposrednosti i postaviti kao apsolut samom sebi jer je to iznimno teško i zahtijeva veliki napor, primjećuje Danac.

Kierkegaard je, kao i svaki drugi čovjek, stavljen pred izbor između filozofije i egzistencijalne istine i odlučuje se (odnosno trebao bi se odlučiti) svakako za ovu drugu. Za njega najprije dolazi život, onda teorija (filozofija kao objašnjenje života): poslije dolazi i treća faza, a ta je da se život osmisli teorijom. U djelu *Strah i drhtanje* odbacuje totalizirajuće znanje imanencije u korist strasti vjere.⁸¹

Dakle filozof koji predstavlja potpunu suprotnost Kierkegaardu je Hegel. On je svojim filozofskim razmišljanjima neprekidno provocirao Danca. Prema Hegelovu mišljenju *ono što je umno jest zbiljsko*, dok se Kierkegaard s tim ne slaže. Hegel shvaća čovjeka pod prizmom univerzalnosti i pri tome zanemaruje čovjekovu individualnost i neponovljivost. Kategoriju pojedinca koju Kierkegaard uvodi kao novost u svoju filozofiju Hegel je potpuno izgubio iz vida. Za razliku od Hegela, Kierkegaard pokušava staviti naglasak na čovjekovo pravo na pojedinačnost (originalnost) te isticanje egzistencije nasuprot esenciji. U svojoj potrazi za izvornim u čovjeku dade se usporediti s grčkim filozofom koji je svoj život također posvetio traganju za čovjekovim posebnostima: Sokratu. Kierkegaarda čak nazivaju *Sokratom sa sjevera*.⁸²

Kierkegaard je protiv teorije i bilo kakve vrste teoretiziranja. Drži da nije moguće život zatvoriti unutar određenog sistema jer sistem nužno u sebi sadrži teorije i racionalne postavke, dok je život nešto dinamično, otvoreno promjenama i različitim mogućnostima te se uvijek nalazi u sferi praktičnog. Možda je, međutim, legitimno da svaki čovjek stvori svoj vlastiti sistem, svoju vlastitu viziju života, ili kako se još to kaže, filozofiju života.⁸³

Kierkegaardova glavna zadaća, barem kako ju je on shvaćao, je biti u službi čovjeka, obraniti njegov dignitet te raskrinkati lažno kršćanstvo. Postati istinski kršćanin znači vratiti se na izvore. Dolazi u sukob s *Lutherom* jer se ne slaže s njegovim vjerskim shvaćanjima. Luther pokušava promovirati autentičnu vjeru, ali na iskrivljen način. Zagovara siromaštvo u Crkvi, a sam ga ne živi. Iskrivio je temeljnu misao kršćanstva: onu po kojoj je vjera trpljenje, nijekanje samog sebe i žrtvovanje, te ga je pretvorio u utjehu. Crkva, tj. kršćanstvo nije utjeha, ono je prvenstveno borba, napor svakog pojedinca da stupi u odnos s Bogom koji predstavlja posljednju svrhu njegova postojanja. Kierkegaardov sukob s *Lutherom* izbija na površinu svaki put kada govori o Crkvi, vjeri i bilo kojoj teološkoj temi. (Samo Pismo, samo vjera i samo milost kao okosnice protestantizma nikako, prema mišljenju Danca, ne mogu biti pokretači vrhunskoga religioznog načina egzistiranja. Čovjek mora vlastitim naporima sudjelovati u izgrađivanju vlastite osobe).

81 Usp. Søren Kierkegaard, 2000, *Strah i drhtanje*, Split.

82 Usp. D1, 9.

83 Usp. Penzo, 2000, 7–39.

12. Zaključak

Sve što se čovjeku dogodi ima utjecaj na njegov život. Ponekad sam način egzistiranja i postavljanje pitanja o njemu mogu rezultirati izvanrednim zaključcima koji će snažno odjeknuti i razviti se npr. u novi filozofski pravac, kao što se to dogodilo danskom filozofu Kierkegaardu.⁸⁴ Njegova su promišljanja o egzistiranju pretočena u filozofski pravac koji su njegovi nasljednici nazvali egzistencijalizam ili čak kršćanski egzistencijalizam.⁸⁵

From Existential Uncertainty to a Philosophy of Existence in the Thought of S. Kierkegaard

Aleksandra Golubović

Summary

Concrete real-life situations, such as one's fears, hardships, and the like, are very often mirrored in the philosophical works of a thinker. The Danish philosopher Kierkegaard is an extraordinary example of a philosopher whose writings reflect a connection of this sort between thought and real life. In fact, he succeeded in transforming his own existential uncertainties into a philosophy of existence, thus paving the way for a new direction in philosophy which treats the problem of human existence (more so than essence).

Key words: Kierkegaard, philosophy of existence, total self-actualization, religious phase

84 Usp. Paul Ricoeur, 1996, *Kierkegaard. La filosofia e l'«eccezione»*, Brescia (Ricoeur piše o filozofiji nakon Kierkegaarda).

85 O sudbini teologije nakon Kierkegaarda vidi u Bruno Forte, 1997. *Fare teologia dopo Kierkegaard*, Brescia.